KÜLTÜR TARİHİMİZDE GİZLİ DİLLER

Editörler

Emine Gürsoy Naskali

Erdal Şahin

Paradigma Akademi

KÜLTÜR TARİHİMİZDE GİZLİ DİLLER

Editörler
Emine Gürsoy Naskali
Erdal Şahin

ISBN: 978-625-8069-06-8

Sertifika No: 32427
Çanakkale Kitaplığı
Araştırma İnceleme Bilişim Yayın Matbaa
TİC. LTD. ŞTİ.

Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım
Fetvane Sokak No: 29/A
ÇANAKKALE
e-mail: fahrigoker@gmail.com

Dizgi & Kapak
Himmet AKSOY

Matbaa
Vadi Grafik Tasarım ve Reklam LTD. ŞTİ.
Sertifika No: 47479

Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bu Kitap T.C. Kültür Bakanlığından alınan bandrol ve
ISBN ile satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.

Şubat 2022
Paradigma Akademi

İÇİNDEKİLER

GİZLİ DİLLER

Kuş Dili – Erdal Şahin / 3
Kalaycı Dili – Ali Akar / 27
Teber Dili – Faruk Yıldırım / 47

ARGO

Argo ve Gizli Dil – Özdemir Kaptan Arkan / 73
Lugat-ı Garîbe – Mehmet Aydın / 77

ÖRTÜLÜ ANLATIM

Kazak Destanlarında Ölüm Haberi ve Niyet İfadesinin Şifreli Anlatımı – Mehmet Açа / 99
Eksiltili Anlatım – Zuhal Kültüral / 131

SEMBOLLERE SIĞINAN ANLATIM

Alevi- Bektaşi Terminolojisinde Gizli Dil – Ahmet Günşen / 143
Nazım Hikmet'in Örtülü İdeolojik Dili – Cafer Gariper / 167
Gizli ve Gizemli Hekim Dili – İnci User / 181
Gizli Bir Dil Olarak: Şiir – Baki Asiltürk / 199

SESSİZ ANLATIM

Evlenme İsteğinin Sessiz Anlatımı - Ahmet Cihan / 207
Şairlerin Gizli Dili: Mazmun – Sebahat Deniz / 223
Muvaşşah (Akrostiş) – Orhan Kemal Tavukçu / 235

HARF ŞİFRESİ

Eski Türk Harflerinin Çözümü – Mesut Şen / 253
Eski Türk Edebiyatında Harflerin Dili – Mustafa Demirel / 263
Emrî Divanında Harf Oyunları – Ömer Zülfe / 277

NOKTALI ŞİFRELER

Noktalama İşaretlerinin Tarihçesi – Aylin Koç / 291
Noktalama İşaretlerinin Dili – Ergun Altun / 307
Eleştirel Okumada Noktalama İşaretleri – Emel Kefeli / 325
Osmanlı Şiirinde 'Nokta' – Üzeyir Aslan / 337

ŞİFRE SAYILAR

Çağdaş Türk Şiirinde Sayıların Dili – Mesut Tekşan / 357

GÖRSEL ŞİFRELER

Siyasi Tarihimizin En Etkili Amblemi – Yasemin Bulut / 381
Atatürk Döneminde Kurt Sembolü – Fahrettin Savaş Konar / 389
Mendil ve Elazığ Türküleri – Gülda Çetindağ / 399
Türkiye'de Sağır-Dilsiz İşaret Dili – Alev Özbil / 411

GÖNÜL ŞİFRELERİ – FAL

Irk Bitig'de Falcılık – Ceval Kaya / 427
Kahve Falındaki İşaretler – Nurgül Yıldız / 437
Kur'an'la Tefeül Etme ve İbn Arabi'nin
Tefeülnâme'si - Ahmet Bedir, Hikmet Atik / 453

MEKÂN VE ŞİFRE

Osmanlı Bürokrasisinde Şifre Kalemi – Güler Yarcı / 469
Tsengel Tuvalarında Mekân Düzeni – Ebrar Akıncı / 495

Osmanlı Şiirinde 'Nokta'

Üzeyir Aslan*

1. Giriş

Nokta (< Ar. *nukta* 'benek, zerre', *nun-kaf-tı* 'bir şeyi benek benek yapmak, damla(t)mak, hediye etmek, bölüştürmek') iki doğrunun kesiştiği yerde bulunan çok küçük boyutlu uzay ögesi, az çok belirli çok küçük işaret; yazı işareti, ayırt edici, özel işaret olarak kullanılan çok küçük yuvarlak; belirli yer, bölge; bir şeyle belirlenen yer, bir özellikle belirlenmiş soyut an, yer; tek bir nöbetçinin bulunduğu yer anlamlarına gelir.

Nokta, yazıda bazı harflerin altına ya da üstüne konur. Cümlenin sonunu belirtmeye yarar. Noktalı virgül, iki nokta, üç nokta gibi başka noktalama işaretlerinin adlandırılmasında kullanılır. Kısaltmalardan, bölüm belirten sayı ve harflerden, sıra gösteren sayılardan sonra; tarihlerde gün, ay ve yıl sayılarını birbirinden ayırmakta; saati gösteren sayılarda zaman birimleri arasında kullanılır. Arapçada rakamsal değer olarak sıfırı ifade eder.[1] Bilimde ve sanatta özel anlamlar yüklenir.[2] Askerî terim olarak kullanılır.

Bu çalışmada noktanın, Osmanlı şiirinde nasıl yorumlandığı konusu incelenmektedir. Bu amaçla divan ve mesnevi metinleri taranmıştır. Tarama sonunda noktanın ya tasavvufi anlamıyla şiire konu edildiği, ya da benzetme ögesi olarak kullanıldığı görülmüştür. Tasavvuf terimi olarak nokta-i vahdet, nokta-i bâ, nokta-i gayb vb. terkipler Osmanlı şiirinde sıklıkla kullanılmakta; bu şiirin temel tipi olan sevgiliye ait fiziki

* Dr. Üzeyir Aslan, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

[1] Sıfır, kelime olarak 'hiç, yok' anlamındadır.

[2] Mesela tezhip terimi olarak mushaf ve yazmalardaki durak işaretine verilen addır. Şeşhane, penchane, geçme, helezoni, yaprak ve zerenderzer nokta gibi çeşitleri vardır (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, C. 2, s. 765).

unsurlardan ağız, dudak ve benle nokta arasında ilgi kurulmaktadır.[3] Sevgilinin ağız ve dudağı görülmeyecek kadar küçük olduğu düşünüldüğünden şekil olarak noktaya benzetilir. Sevgilinin yanağındaki ben ise güzellik kitabı yazılırken damlayan bir damla mürekkeptir,[4] renk yönünden noktaya benzer. Ayrıca nokta tasavvufi anlamı dışında ve sevgiliyle ilgi kurmadan başka unsurlara benzetilmekte, harf oyunlarına[5] ve deyimlere [6] konu edilmekte, noktalı ve noktasız harflerle tarih düşürülmekte, [7] yalnız noktasız harflerle divan tertip edilmektedir. [8] (Çalışmada şu kısaltmalar kullanılmıştır: F: Ferd, G: Gazel, K: Kaside, M: Musammat, R: Rubai.)

2. Osmanlı Şiirinde 'Nokta'

Osmanlı şiirinde nokta tasavvufi anlamıyla şiire konu edilmekte, sevgiliye ait güzellik unsurlarıyla ve başka unsurlarla ilgili benzetme ögesi olarak kullanılmaktadır.

2.1. Noktanın tasavvufi anlamı

Nokta, tasavvuf terimi olarak 'hakiki birlik, tüm çokluğun aslı, zatın tecellisi' anlamlarına gelir. Nokta düz hareket ettirildiğinde hat (çizgi) meydana gelir, daire biçiminde hareket ettirildiğinde ise çember oluşur. Tasavvufi anlayışa göre bu hat ve çemberin varlığı hayalîdir. Gerçekte yalnız nokta vardır. Hat ve çember kesreti (çokluğu) temsil eder.[9]

Klasik Türk şiirinde nokta ile ilgili olarak *nokta-i vahdet, nokta-i bâ, nokta-i gayb, nokta-i gayn, nokta-i süveyda, nokta-i cim-i cemal ve nokta-i heyulâ* gibi terkipler sıklıkla kullanılmaktadır.

---

[3] Ayrıca bk. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 13. bs., İstanbul 2004, s. 360.

[4] Nokta'nın *damla(t)mak* anlamına dikkat ediniz.

[5] Hayalî Bey (öl. 1557)in aşağıdaki beyti nokta ile yapılan harf oyununa bir örnektir: *Hâlümi âyîne-i ruhsâruñ içinde görüp / Üstine bir nokta koduñ adını hâl eyledüñ* (G. 11/3). (Ali Nihat Tarlan, *Hayalî Bey Divanı*, İstanbul 1945, s. 242.) "Hâlümi" kelimesinin ilk harfi olan ha'ya nokta konulunca hı olur. Böylece kelime "hâl" okunur. Hâl 'ben' demektir.

[6] Mesela, *üstüne nokta koyamamak* 'daha iyisini yapamamak' anlamında, bk. Zatî, G. 1313/5 (Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, *Zâtî Divanı: Gazeller Kısmı*, İstanbul 1987, C. 3, s. 198).

[7] Bu konuda bk. İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul 1992, s. 324-331.

[8] *Tecellî Divanı* noktasız harflerle tertip edilmiştir, bk. Sebahat Deniz, *Tecellî ve Divanı*, İstanbul 2005.

[9] Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1995, s. 412.

Nokta-i vahdet:

Vahdet 'birlik, teklik; bir ve tek olma' demektir.[10] Nokta-i vahdet de bir ve tek olmayı ifade eder. Bu ise yalnız Allah için söz konusudur.[11] Ayrıca Allah'a yaklaşma, Ona kavuşma, onunla bir olma anlamlarını da içerir.[12] Bütün varlık âlemi Allah'ın bir tecellisidir. Yani asıl olan Allah'tır; bütün harflerin, kelimelerin ve rakamların aslının bir nokta olması gibi. Bu tasavvufi düşünceyi Lâmekânî Hüseyin Efendi (öl. 1625) şu şekilde dile getirmektedir:

Nokta-i vahdetden eşyâ eyledi harfe sefer

Harfden lafz u kelâma kesrete düşüp gider (G. 16/1)[13]

Tasavvufi anlayışa göre ilahi, ezelî ve ebedî gerçekler akıl yoluyla kavranamaz. Nazari akıl reddedilir. Keşf ve marifet yoluyla gerçeklere ulaşılabilir. Mutasavvıflar insan aklına "akl-ı cüz'î" derler. Aklın da dereceleri vardır. Bunun son noktası "hayret" makamıdır. Hayretin sonu ise "sekr", yani kendinden geçip aklını yitirmedir.[14] Nev'î (öl. 1599) aşağıdaki beytinde:

Bir noktada tekmîl-i 'ulûm eyledi Mecnun

Kaldı 'ukalâ zümresi hep cehl-i mürekkeb (G. 19/3)[15]

Mecnun'un sekr makamına ulaşarak ilahi gerçekleri öğrendiğini, cüz'î akılda olanların ise cahil kaldıklarını ifade etmektedir. Hayretî (öl. 1535) ise:

Nokta-i vahdete irdüñse eger ey sôfî

Kîl ü kâli koy a yahşı vü yamânı gider e (G. 401/5)[16]

diyerek maddi varlığından sıyrılarak o makama eren sofide dedikodu, çekişme gibi olumsuz hâllerin bulunmaması gerektiğini söylemektedir.

---

[10] Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İstanbul 1995, s. 492.
[11] Süleyman Uludağ, *age.*, s. 552.
[12] Hasan Akay, *age.*, s. 492.
[13] Halil İbrahim Tuğluk, *Lâmekânî Şeyh Hüseyin Efendi, Hayatı ve Eserleri*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2000, s. 171. Beytin çevirisi: Eşya birlik noktasından harfe yürüdü. Harften kelime ve cümleye (yanî) kesrete düşüp gitmededir.
[14] Süleyman Uludağ, *age.*, s. 35.
[15] Mertol Tulum - M. Ali Tanyeri, *Nev'î: Divan*, İstanbul 1977, s. 242. Beytin çevirisi: Mecnun, bir noktada ilmini tamamladı. Akıllı zümresi ise hep mürekkep cahili olarak kaldı.
[16] Mehmed Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri, *Hayretî: Divan*, İstanbul 1981, s. 383. Beytin çevirisi: Ey sofi! Eğer birlik noktasına erdinse dedi koduyu bırakasana, güzel çirkin davasından vazgeçsene.

Nokta-i bâ:

Nokta-i bâ 'bâ'nın noktası' anlamındadır. Arap alfabesinin ilk noktalanan harfi bâ'dır. Benzeri diğer noktalı harflerle karıştırılmasını önlemek ve tek noktalı olduğunu belirtmek için "el-bâ'u'l-muvahhade", noktasının altında olduğunu ifade etmek için de "el-bâ'u't-tahtâniyye" gibi terkiplerle tanımlanır.[17] Tasavvufi açıdan ise bâ'nın noktası, bütün sırları kendisinde birleştirmiştir. Peygamberlere inen suhuf ve kitapların[18] sırları *Kur'an*'da, *Kur'an*'ın özü Fatiha'da, Fatiha'nın özü besmelede, besmelenin özü bâ'da, bâ'daki sır ise altındaki noktada bulunur. Bu nokta ise "Ben bâ'nın altındaki noktayım." sözüne binaen Hz. Ali'dir.[19] Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi (öl. 1655) *Müfîd ü Muhtasar*'ında bu inancı Hz. Ali'nin ağzından şu şekilde dile getirmektedir:

Her ne sır Kur'anda var 'ilme'l-yakin
Fâtihâda bulınır hakka'l-yakin

Fâtihâda bulınan 'ilm ey 'azîz
Besmelede bulınır hep şübhesiz

Her ne sır var ise bi-smi'llâhda
Bulınır bil bâ-i bi-smi'llâhda

Bâ-i bi-smi'llahdaki sırr-ı nihan
Noktasında bulınır bânıñ 'ıyan

Bânıñ altındaki ol nokta benim
Dest-i kudretden gelen nokta benim (177-181. beyitler)[20]

---

[17] Sargon Erdem, "Bâ", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 355.

[18] Yüz suhuf ve dört kitap kastedilmektedir. Bunlar; Hz. Adem'e inen 10 suhuf, Hz. Şit'e inen 50 suhuf, Hz. İdris'e inen 30 suhuf ve Hz. İbrahim'e inen 10 suhuftur. Toplamı 100 suhuf eder. Dört kitap ise; Hz. Musa'ya inen *Tevrat*, Hz. Davud'a inen *Zebur*, Hz. İsa'ya inen *İncil* ve Hz. Muhammed'e inen *Kur'an*'dır.

[19] Hz. Ali'ye dayandırılan bu söz *Nehcü'l-belâga*'da tespit edilmedi. *Bâ'nın* altındaki nokta; Hz. Muhammed, insan-ı kâmil ve varlık âlemi olarak da yorumlanmaktadır. Nitekim Şeyh Galib (öl. 1799): *Müstecmi' esrâr-ı vucûd-ı dü cihânım / Ol nokta-i remzim ki pes-i bâda garîbim* (G. 211/5) demektedir (Muhsin Kalkışım, *Şeyh Gâlib Divanı*, Ankara 1994, s. 368). Buna göre bâ'nın noktası şairin kendisi (insan-ı kâmil)dir.

[20] Bilal Kemikli, *Oğlanlar Şeyhi İbrahim: Müfîd ü Muhtasar*, İstanbul 2003, s. 123; İlham Köse, *Oğlan Şeyh İbrahim Efendi: Kitâb-ı Müfîd ü Muhtasar, Edisyon Kritik*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1997, s. 16.

Nokta-i süveyda:

Nokta-i süveyda kalbin ortasında bulunduğuna inanılan siyah benektir. Burası basiret ve idrak merkezi olarak bilinir.[21] İlahi aşkın tecelli ettiği yer burasıdır. Gayb, burada keşfedilir. İlahi hitabın muhatabı, aşk ateşinin tutuştuğu mekân burasıdır.[22] Nef'î (öl. 1635) aşağıdaki beytinde:

Âteş-i 'aşkım ki deryâlar söyündürmez beni

Nokta-i dâg-ı süveydâ dûdmânımdır benim (K. 13/37)[23]

ilahi aşk ile yandığını, dumanının ise süveyda noktası olduğunu; denizlerin bu ateşi söndüremeyeceğini dile getirmektedir. Çünkü deniz maddidir, aşk ise manevidir. Madde, manaya çare olamaz. Nailî (öl. 1666) ise:

Nâ'ilî noktasıdır dâg-ı süveydâ-yı diliñ

Levh-i hâtırda olan hâsıl-ı ma'nâ-yı cünun (G. 253/5)[24]

diyerek bu noktanın mecnunluk makamına işaret olduğunu ifade etmektedir.

Nokta-i cim-i cemal:

Nokta-i cim-i cemal Hz. Muhammed'in yanağındaki bendir. [25] Allah'ın cemal sıfatı (yani insanlara rahmet ve lütufla muamele etmesi) Hz. Muhammed'e aksetmiş, Hz. Muhammed'in yanağındaki ben de buna işaret olmuştur.[26] Neylî (1673/74-1748) şu beytinde:

Noktadır cîm-i cemâle dâne-i hâliñ degil

Virmez Âdem cennete hâliñ ruh-ı âliñ degil (G. 111/1)[27]

Peygamber'in beninin, cemalin cimine nokta olduğunu; Hz. Âdem'in bunu cennete bile değişmeyeceğini söylemektedir. Bilindiği gibi "cemal"

---

[21] Hasan Akay, *age.*, s. 435.

[22] Süleyman Uludağ, *age.*, s. 296.

[23] Metin Akkuş, *Nef'î Divanı*, Ankara 1993, s. 86. Beytin çevirisi: Ben aşk ateşiyim, denizler beni söndüremez. Süveyda damgasının noktası benim dumanımdır.

[24] Haluk İpekten, *Nâilî-i Kadîm Divanı*, İstanbul 1970, s. 382. Beytin çevirisi: Ey Nailî! Gönül levhasında olan çılgınlığın manasının özeti, kalpteki süveyda damgasının noktasıdır.

[25] Şemaillerde Hz. Muhammed'in yanağında ben olduğuna dair bilgi yoktur, bk. İbrahim Bayraktar, *Hz. Peygamber'in Şemaili*, İstanbul 1990, s. 43-51.

[26] Muhammet Ali Eşmeli, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediye Şerhi: 2. Cilt*, Basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001, s. 506.

[27] Atabey Kılıç, *Ahmed Neylî Divanı*, Basılmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, 1994, s, 362. Beytin çevirisi: Senin beninin tanesi, cemalin cimine noktadır. Hz. Âdem al yanağını değil, benini dahi cennete değişmez.

kelimesi Arapçadır. Cim harfi ile başlar ve cim de noktalı harftir. İşte bu nokta Allah'ın cemal sıfatına delalet eder.

Yukarıda zikredilenlerin dışında *nokta-i heyulâ, nokta-i gayb* ve *nokta-i gayn* terkipleri de edebî metinlerde geçmektedir. Nokta-i heyulâ 'varlığın özü'dür; her şey ondan zuhur eder.[28] Nokta-i gayb 'Allah'tan başka kimsenin bilmediği zatın sırrı ve künhü' anlamına gelir.[29] Nokta-i gayn ise 'kalbin paslanması' olarak tanımlanır.[30]

2.2. Sevgilinin Fiziki Unsurlarıyla İlgili Teşbihler

Osmanlı şiirinde nokta, sevgiliye ait fiziki unsurlardan ağız, dudak ve ben ile ilişkilendirilerek değişik teşbihlere konu edilmektedir.

Nokta ile ağız ve dudak teşbihi:

Taradığımız metinlerde şekil benzerliği dolayısıyla noktanın sıklıkla ağız ve dudağa benzetildiği görülmüştür. Ayrıca nokta-ağız ve dudak benzerliğinden hareketle değişik tasavvurlar da meydana getirilmiştir. Ağız *teng*, yani dardır. Küçüklüğünden dolayı zerre gibi düşünülmektedir. Gizlidir, apaçık görülmez. Hatta yoktur, ancak onun işareti olarak nokta vardır. Bu yüzden ağız *nokta-i pinhan, nokta-i mevhum, nokta-i şek* gibi tamlamalarla ifade edilmektedir.

Ağız noktasından haber sorulmaz, nişan istenmez. Ağız "yok" olduğu için söz, yol bulup ondan çıkamaz. Ağız kıl ucu kadar küçüktür. Sevgili konuşunca kılı yarar, yani kılı kırk yararak, özenle konuşur. Böylece ağız noktasının varlığı anlaşılır. Aşağıdaki beytinde Şem'î (öl. 1529/1530):

Yâ ser-i mûdur dehânuñ noktası yâ[31] *zerredür*

Söyledükce kıl yarar dikkatde güftâruñ senüñ (G. 101/3)[32]

---

[28] Süleyman Uludağ, *age.*, s. 235. Örnek için bk. Nevres-i Kadim (öl. 1721), R. 2 (Hüseyin Akkaya, *Nevres-i Kadim and His Turkish Divan,* Harvard Üniversitesi 1996, s. 313.)

[29] Süleyman Uludağ, *age.*, s. 202. bk. Şeyh Galib, M. 4/7-2 (Muhsin Kalkışım, *age.*, s. 191).

[30] Süleyman Uludağ, *age.*, s. 202. bk. Lâmiî (öl. 1531), *Ferhad ile Şirin,* 414. beyit (Hasan Ali Esir, *Lâmiî Çelebi: Ferhad ile Şirin,* Basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998, s. 167). Gayın harfinin noktasının "pas" olarak yorumlanması Hz. Muhammed'in "Kalbimi bazen ince bir gayn (pas) kaplar." hadisiyle ilişkilendirilir. Ancak bu hadis uydurma olmalıdır. Çünkü harflere nokta konulması Peygamber'in ölümünden sonradır.

[31] "Noktası yâ", nüsha farkı olarak aparatta yer almıştır. Metinde "nakşı yâhod" biçimindedir.

[32] Murat Ali Karavelioğlu, *Onaltıncı Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem'î'nin Divan'ının Edisyon Kritiği ve Tahlili,* Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2005, C. 2, s. 489. Beytin çevirisi: "Senin ağzının noktası ya kıl ucu ya da zerredir. Söyledikçe sözün incelikte kıl yarar."

diyerek sevgilinin sözlerini kılı kırk yararak seçtiğini, yani ince eleyip sık dokuduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda ağız kıl gibi düşünüldüğü için konuşunca kıl yarılır.

Sevgilinin ağzını noktaya teşbih eden Haletî (öl. 1630) ise, küçük oluşu ve inceliği dolayısıyla ağız ile gubarî hat arasında ilgi kurduğu aşağıdaki beytinde:

Agzıñ 'ıyan degil o hat-ı müşgbârda

Bir nokta gibi kim ola hatt-ı gubârda (F. 472)[33]

diyerek ağzı gubarî hattaki noktaya benzetmektedir. Bilindiği gibi çok ince yazılan yazılara toz anlamında "gubarî" denir.[34] Ağız çok küçük oluşu ve görülememesi yüzünden gubarî hatta teşbih edilmektedir. Yine yüzü mushafa, ağız noktasını da durak işaretine benzeten şair:[35]

Hiç dehânuñ noktasından geçmege yokdur mecâl

Tıfl-ı câna Mushaf-ı rûyuñda olmışdur turak (G. 381/4)

diyerek çocuğa teşbih ettiği gönlün, ağız noktasından vazgeçemediğini ifade etmektedir. Bilindiği gibi mushaftaki durak işareti ayet bitimini gösterir ve okuma öğretilirken durağa dikkat edilmesi tembihlenir. Ayetlerin birbirine katılarak okunmasına izin verilmez. Sevgilinin yüzünü mushafa, ağız noktasını da durağa benzeten şair bu durağın; kural gereği değil, sevgilinin ağız noktası olması yüzünden geçilemediğini hüsn-i ta'lil yoluyla ifade etmiş oluyor.

Yazıda iyi anlaşılmayan ya da iyi okunamayan kısımların kenarına eskiden soru işareti mahiyetinde bir çizik atılır veya "mühim" anlamında mim konurdu. Buna "nokta-i şek" denirdi.[36] Sevgilinin ağzını "nokta-i şek" olarak tasavvur eden Necatî (öl. 1509):

---

[33] Bayram Ali Kaya, *The Divan of 'Azmî-zade Haletî*, Harvard Üniversitesi 2003, C. 2, s. 359. Beytin çevirisi: "Ağzın o misk (kokulu) hatta görülmez, belli değildir. O, gubarî hattaki nokta gibidir."

[34] Mehmet Eminoğlu, *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş*, Ankara 1992, s. 87.

[35] Bayram Ali Kaya, *age.*, C. 2, s. 209. Beytin çevirisi: "Ağzının noktasından geçmeye hiç mecal yoktur. Çünkü o, yüzünün mushafında gönül çocuğuna durak olmuştur."

[36] Cemal Kurnaz, *Ahmet Talât Onay: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara 1993, s. 321. Mim, aynı zamanda sevgilinin ağzına da benzetilir. Nitekim Vahyî (öl. 1718): *Bir nîm-nigâh-ı gazab itseñ dü cihâna / Nâ-bûd ola nokta-i mîm-i 'ademâsâ (K. 3/28)* beytinde ağzı mim'e benzetir (Hakan Taş, *Vahyî Divanı ve İncelemesi*, Basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004, C. 2, s. 254).

Lebüñüñ hattı sahîh olmadugın bilmek içün

Kalem-i sun' komış nokta-i şekdür dehenüñ (G. 313/2)[37]

demektedir. Ayrıca nokta koymak 'bir işi tamamlamak' anlamına geldiği için şair, Allah senin güzelliğini ağız noktasını koyarak tamamlamıştır, demek ister.[38]

Ağızla birlikte ele alınan dudak ise renk ve şekil benzerliğinden dolayı la'le benzetilmekte ve nokta-i la'l olarak ifade edilmektedir. Nitekim Sâkıb Dede (öl. 1735) aşağıdaki beytinte:

Nokta-i la'linde pinhandır nukûş-ı kâm-ı dil

'Âlem-i hûş olmasın mı çeşm ü gûş-ı merhabâ (G. 1/5)[39]

demektedir. Gönül zevkinin dudak noktasında gizli oluşu, dudağın gizli oluşu ile ilgilidir. Sevgili "merhaba" deyince dudağın varlığı ortaya çıkar, böylece âşık da kâm alır.

Nokta ile ben teşbihi:

Genel olarak ben, siyah rengi ve küçük şekli dolayısıyla çeşitli teşbihlere konu olur. Ben sevgilinin yanağında,[40] kaşında,[41] gözünde,[42] dudağının kenarında,[43] çene çukurunda,[44] gerdanında,[45] parmağında[46] ve

---

[37] Ali Nihat Tarlan, *Necatî Beg Divanı*, İstanbul 1997, s. 336. Beytin çevirisi: Kudret kalemi, dudağının hattının sahih olmadığı anlaşılsın diye senin ağzını nokta-i şek olarak koymuştur.

[38] Ağız, nokta-i mevhum 'hayalî nokta' olarak da tanımlanır, bk. Nevres-i Kadim, G. 68/2 (Hüseyin Akkaya, *age.*, s. 257).

[39] Ahmet Arı, *Mevlevîlikte Bir Hanedan Kurucusu Sâkıb Dede ve Divanı*, Ankara 2003, 192. Beytin çevirisi: Gönül zevkinin nakışları, onun la'l (dudağının) noktasında gizlidir. Akıl (fikir, düşünce) âleminin gözü kulağı merhabada olmasın mı?

[40] Nesimî (öl. 1404), G. 43/3 (Hüseyin Ayan, *Nesîmî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanı'nın Tenkitli Metni*, Ankara 2002, s. 235).

[41] Sun'î (öl. 1534/1535), G. 153/5 (Halil İbrahim Yakar, *Gelibolulu Sun'î Divanı ve Tahlili*, Basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002, s. 539).

[42] Nesimî, G. 176/4 (Hüseyin Ayan, *age.*, s. 396).

[43] Zatî (öl. 1546), G. 116/3 (Ali Nihad Tarlan, *Zâtî Divanı: Edisyon Kritik ve Transkripsiyon, Gazeller Kısmı*, İstanbul 1968, I, 116).

[44] Şeyhülislâm Yahya (öl. 1643), G. 309/1 (Hasan Kavruk, *Şeyhülislâm Yahyâ Divanı: Tenkitli Metin*, Ankara 2001, s. 333).

[45] Naşid (öl. 1791), G. 85/2 (Ömer Zülfe, *Nâşid (1749-1791): Divan*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1998, s. 144).

[46] Said Giray (18. yüzyıl), G. 17/2 (Saadet Karaköse, *Said Giray Divanı: Hayatı, Sanatı, Divan Metni*, Denizli 2001, s. 72).

kolunda[47] olmak üzere değişik yerlerde bulunur. Bazı beyitlerde misk, amber gibi maddelerle sun'î ben yapıldığı ifade edilir.[48]

Ben küçüklük, siyahlık ve yuvarlaklık yönünden noktaya benzetilmektedir. Nokta-ben ilişkisini ifade etmek üzere *nokta-i anber, nokta-i cîm-i cemâl, nokta-i hâl, nokta-i hüsn, nokta-i hâl-i siyâh, nokta-i zer, nokta-i mevhûm, nokta-i şek* gibi tamlamalar kullanılmıştır.

Sevgilinin yüzündeki ben nokta-i anber, nokta-i misktir. Cim sevgilinin zülfü olunca noktası da ben olur. Noktaya teşbih edilen ben Kâbe'yi hatırlatır. Bilindiği gibi Kâbe, Mekke'de Harem-i şerif içinde bulunan kutsal binadır ve Mekke civarındaki dağlardan alınan siyah taşlarla bina edilmiştir. Ben ile Kâbe arasında renk yönüyle ilgi kuran Kadı Burhaneddin:

Bu nokta agzına bir kıl nazar neden dem urur

Safâyile beñine bah ki Kâbeden dem urur (G. 1160/1)[49]

demektedir. Beyitte geçen "safâ" kelimesinin 'saflık, temizlik, gönül şenliği' anlamlarının yanında Mekke yakınında bulunan bir tepenin de Safa Tepesi adını taşıdığını belirtmeliyiz. Tâcizade Ca'fer Çelebi (öl 1515) ise:

Kim esîr olmaz buna kim cilve kılsa hâlinüñ

Yıkmaga dil kal'asın her noktası bir top olur (G. 61/4)[50]

diyerek sevgilinin yanağındaki siyah benleri güllelere benzetmekte ve ona esir düşmeyecek hiç kimsenin bulunmadığını ifade etmektedir. Eskiden güller taştan ve genellikle siyah renkte olurdu. Bu güllelerle kalelerde gedikler açılır, açılan gediklerden askerler içeri girer ve kale teslim alınırdı. Bunun gibi sevgilinin; gülleye benzeyen beni ile gönül kalesinde yarıklar açarak, yani gönül kalesini yaralayarak âşığı esir aldığı dile getirilmektedir. Yine:

Gönülde beñlerüñüñ nakş olalı noktaları

Ben anı nerd-i mahabbetde zara beñzetdüm (G. 141/9)[51]

---

[47] Nev'î, G. 213/1 (Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, *Nev'î: Divan, Tenkitli Basım*, İstanbul 1977, s. 357).

[48] Kadı Burhaneddin, G. 21/2 (Muharrem Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul 1980, s. 10).

[49] Muharrem Ergin, *age.*, s. 451. Beytin çevirisi: (Sevgilinin) bu nokta ağzının ne söylediğine bir bak; Kâbe'den dem vuran benine safa ile bir bak.

[50] İsmail Erünsal, *The Life and Works of Tâcî-zade Ca'fer Çelebi With A Critical Edition of His Divan*, İstanbul 1983, s. 258. Beytin çevirisi: (Sevgili) cilve etse, beninin her noktası gönül kalesini yıkmaya bir gülle olur; buna kim esir olmaz?

diyerek şair, ben ile zar arasında ilgi kurmaktadır. Beyitten anlaşıldığına göre eskiden tavla zarı siyah renkteydi. Sevgilinin benini arpa tanesine benzeten Şeyhî (öl. 1431):

Zülfi dâmı halkasında nokta-i hâli anuñ

Dânedür kim sayd-ı murg-ı cân içün dilber saçar (G. 20/3)[52]

demektedir. Böylece sevgili gönül kuşlarını tuzağa çekerek onları avlamak istemektedir. Eskiden atın kuyruk kılından tuzaklar yapılırdı. Bu kıl halka hâline getirilir, içine de hububat saçılırdı. Kuşlar bu tuzakla yakalanırdı. Zülfün tuzak olarak hayal edilmesi, at kılından yapılan bu tuzakları hatırlatmaktadır. Kadı Burhaneddin (Ergin 250):

Nigârâ germ-i sûziyle bini sevdâya nerm itdüñ

Ki bir noktayı gösterdüp düşürdüñ fülfüle bizi (G. 632/5)[53]

diyerek sevgilinin beni ile fülfül (karabiber) arasında renk ve şekil yönünden ilgi kurmakta ve sevgilinin âşığı fülfüle düşürdüğünü ifade etmektedir. Düşmek kelimesinin 'başvurmak' anlamı da vardır.[54] Bu anlamıyla ele alındığında beyitte biber taneleriyle yapılan bir büyüye işaret edilmektedir. Eskiden sevgiliyi kendine bağlamak isteyen âşık biber tanelerini alır, üzerine efsun okur, sonra bunları birer birer ateşe atarmış. Taneler ateşte yandıkça sevgili müteessir ve bikarar olurmuş ve âşığı görmeden duramazmış.[55] Böylece şair, fülfül büyüsü yapmaya mecbur kaldığını dile getirmiş oluyor.

Sevgilinin ben noktasının hayali âşığın gözünün önünden hiç gitmez. Bu durumu ifade eden Rumuzî (16. yüzyıl) aşağıdaki beytinde:

Nokta-i hâli hayâli dahı gözümde uçar

Benzedürsem ne aceb anı Rumûzî megese (G. 18-6/5)[56]

---

[51] İsmail Erünsal, *age.*, s. 347. Beytin çevirisi: Benlerinin noktaları gönüle nakşolduğundan beri ben onu muhabbet tavlasındaki zara benzettim.

[52] Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, *Şeyhî Divanı*, Ankara 1990, s. 116. Beytin çevirisi: Onun zülüf tuzağının halkasındaki ben noktası, sevgilinin can kuşlarını avlamak için saçtığı tanedir.

[53] Muharrem Ergin, *age.*, s. 250. Beytin çevirisi: Ey resim gibi güzel sevgili! Yakışının hararetiyle beni sevdaya yumuşattın (yönelttin). Bir noktayı gösterip bizi fülfüle düşürdün.

[54] Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983, s. 76.

[55] Mürsel Öztürk, Derya Örs, *Mütercim Âsım Efendi (öl. 1819): Burhân-ı Katı'*, Ankara 2000, s. 259.

[56] Ayşe Kula, *Pervane Bey Nazire Mecmuası, 534a-557a, Transkriptli, Edisyon Kritikli Metin*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2004, s. 146. Beytin çevirisi: Ben noktasının hayali bile gözümde uçar. Ey Rumuzî! Onu megese benzedirsem buna şaşılır mı?

diyerek sevgilinin siyah beni ile meges 'sinek' arasında hem renk, hem de gözünün önünde uçması dolayısıyla ilgi kurmaktadır.

Yukarıda verilen örneklerin dışında nokta-ben benzerliğiyle ilgili olarak başka tasavvurlar da geliştirilmiştir: Yüz levhasındaki nokta-i ben, gül yaprağına yazılmış hatt-ı Yakut'a benzer.[57] Gönül tıflı güzellik mushafını okurken fal açar ve talihine siyah ben noktası çıkar.[58] Sevgilinin kaşı 'nun' olunca beni de 'nun'un noktası olur.[59] Sevgilinin gerdanındaki ben nokta-i zerdir ve sırmalı düğmeye benzer.[60] Sevgilinin parmağı gümüş kalem olunca parmaktaki ben de mürekkep olur.[61]

2.3. Nokta ile İlgili Diğer Teşbihler

Tasavvufi anlamı dışında ve sevgilinin fiziki unsurlarıyla ilgi kurmadan nokta, değişik unsurlara da teşbih edilmektedir. Bunları yalnız sıralamakla yetineceğiz:

Savaşla ilgili olarak kurşuna,[62] nöbetçi piyadeye;[63] remille ilgili olarak kuma;[64] süs unsuru olarak kıymetli taşlardan şeb-çerağa;[65] hat ve tezhip unsuru olarak mürekkebe,[66] sıfıra,[67] hall-kârî noktaya;[68] mimaride yapı malzemesi olarak çiviye;[69] oyunlardan satrançta piyadeye,[70] çevgan oyununda topa;[71] insana,[72] insan uzvu olarak gözbebeğine,[73] gözyaşına,[74]

---

[57] Naşid, R. 13/2 (Ömer Zülfe, *age.*, s. 243). Hatt-ı Yakut, Yakut el-Musta'simî'nin (öl. 1298) geliştirdiği hat stilidir. el-Musta'simî, hat tarihinin en önemli merhalelerinden biri kabul edilir. Türk hattatlarını da etkilemiştir. Şeyh Hamdullah (15. yüzyıl) ve Hafız Osman (17. yüzyıl), onun tarzını doruğa ulaştırmıştır. Hakkında bilgi için bk. Nihad M(azlum) Çetin, "Yâkut Musta'simî", *İA: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, IX, 352-357.

[58] Naşid, G. 74/7 (Ömer Zülfe, *age.*, s. 137).

[59] Sun'î, G. 153/5 (Halil İbrahim Yakar, *age.*, s. 539).

[60] Naşid, G. 85/2 (Ömer Zülfe, *age.*, s. 144).

[61] Said Giray, G. 17/2 (Saadet Karaköse, *age.*, s. 72).

[62] Refî-i Amidî (öl. 1816), *Cân u canan*, 2174. beyit (Nihat Öztoprak, *Refî-i Âmidî: Cân u Cânân, İnceleme, Hüsn ü Aşk ile Karşılaştırma, Metin*, İstanbul 2000, s. 281).

[63] Kadı Burhaneddin, G. 1171/4 (Muharrem Ergin, *age.*, s. 456).

[64] Hayretî, G. 148/3 (Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, *age.*, s. 225).

[65] Şeyh Gâlib, *Hüsn ü aşk*, 150. beyit (Muhammet Nur Doğan, *Şeyh Gâlib: Hüsn ü Aşk*, İstanbul 2002, s. 50).

[66] Said Giray, G. 17/2 (Saadet Karaköse, *age.*, s. 72).

[67] Şeyh Gâlib, G. 236/2 (Muhsin Kalkışım, *age.*, s. 381).

[68] Haletî, K. 9/14 (Bayram Ali Kaya, *age.*, s. 58).

[69] Nev'î, G. 509/5 (Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, *age.*, s. 530).

[70] Kadı Burhaneddin, G. 1171/4 (Muharrem Ergin, *age.*, s. 456).

[71] Atayî (öl. 1635), *Sohbetü'l-ebkâr*, 19. beyit (Muhammet Yelten, *Nev'î-zade Atayî: Sohbetü'l-ebkâr, İnceleme, Metin*, Basılmamış doçentlik takdim tezi, İstanbul 1991, s. 2).

[72] Mirza-zade Salim (öl. 1743), K. 1/34 (Adnan İnce, *Mirza-zade Mehmed Sâlim: Divan*, Ankara 1994, s. 4).

başa,[75] bele,[76] vücuda;[77] kozmik âleme ait unsur olarak feleğe,[78] çarha,[79] cihana;[80] genel olarak yıldızlara,[81] seher yıldızına,[82] süreyyaya,[83] ferkadâna,[84] seyyarelerden ay ve güneşe;[85] anâsır-ı erbaaya,[86] ateşle ilgili olarak ahker (kor)[87] ve şerareye (kıvılcım);[88] su ile ilgili olarak emvac,[89] katre[90] ve şebneme;[91] hava ile ilgili olarak hababa;[92] toprak ile ilgili olarak zemine;[93] hayvanlarla ilgili olarak kuşlardan sülün[94] ve kargaya;[95] bitkilerle ilgili olarak çiçeklerden gonca[96] ve nilüfere;[97] hububattan arpaya[98] renk ve

[73] Mezakî (öl. 1676), G. 108/3 (Ahmet Mermer, *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni,* Ankara 1991, s. 346).
[74] Mirza-zade Salim, K. 10/10 (Adnan İnce, *age.*, s. 47).
[75] Nev'î, G. 316/7 (Mertol Tulum - M. Ali Tanyeri, *age.*, s. 419).
[76] Şeyhî, G. 103/2 (Mustafa İsen - Cemal Kurnaz, *age.*, s. 199).
[77] Hayretî, K. 9/14 (Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, *age.*, s. 23).
[78] Mezakî, G. 281/3 (Ahmet Mermer, *age.*, s. 456).
[79] Nef'î, K. 4/9 (Metin Akkuş, *age.*, s. 52).
[80] Lârendeli Hamdî (17. yüzyıl), *Leylâ ile Mecnun,* 558. beyit (Belal Saber Mohamed Abdel-Maksoud, *Leylâ ile Mecnun Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatında Ele Alınış Biçimi ve Lârendeli Hamdî'nin Eseri,* Basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004, C. 2, s. 47).
[81] Nev'î, G. 46/5 (Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, *age.*, s. 258).
[82] Atayî, *Sohbetü'l-ebkâr,* 8. beyit (Muhammet Yelten, *age.*, s. 1).
[83] Şeyh Galib, G. 307/2 (Muhsin Kalkışım, *age.*, s. 417).
[84] Nedim (öl. 1730), K. 25/7 (Muhsin Macit, *Nedîm Divanı,* Ankara 1997, s. 91).
[85] Nesimî, G. 420/6 (Hüseyin Ayan, *age.*, s. 708).
[86] Lâmiî, *Ferhad ile Şirin,* 100. beyit (Hasan Ali Esir, *age.*, s. 154).
[87] Atayî, *Sohbetü'l-ebkâr,* 11. beyit (Muhammet Yelten, *age.*, s. 2).
[88] Nef'î, K. 58/48 (Metin Akkuş, *age.*, s. 246).
[89] Nigârî (1791-1885), G. 99/9 (Azmi Bilgin, *Mîr Hamza Nigârî: Divan-ı Seyyid Nigârî,* İstanbul 2004, s. 35).
[90] Nabî (öl. 1712), G.50/5 (Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divanı,* İstanbul 1997, s. 494).
[91] Nabî, G. 497/2 (Ali Fuat Bilkan, *age.*, s. 837).
[92] Kâtib-zade Sâkıb (öl. 1716/17), K. 8/13 (Mehmet Kırbıyık, *Kâtib-zade Mustafa Sâkıb: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni,* Basılmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, 1999, C. 1, s. 232).
[93] Celilî (1487-1569), *Hüsrev ü Şirin,* 33. beyit (Şevkiye Kazan, "Hamîdî-zade Celîlî: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Hüsrev ü Şirin Mesnevisi, İnceleme, Tenkitli Metin", Süleyman Demirel Üniversitesi, 1997, s. 96).
[94] Celilî, *Hüsrev ü Şirin,* 162. beyit (Şevkiye Kazan, *age.*, s. 108).
[95] Ruznameci Şinasî (öl. 1702), K. 7/63 (M(ahmut) Esat Harmancı, *Şinâsî Divanı,* Basılmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 1999, s. 24). *Çaldak* yayınında "karga" kelimesi "kur'a" okunmuştur (Süleyman Çaldak, *Rûz-nameci-zade Şinasî Divanı, Metin, Dizin,* İstanbul 2004, s. 23).
[96] Revanî (öl. 1524), K. 9/31 (Mehmet Kalpaklı, *Revanî Divanı,* Basılmamış elektronik metin, http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi/files, 2 Mayıs 2005, s. 34).
[97] Atayî, *Sohbetü'l-ebkâr,* 17. beyit (Muhammet Yelten, *age.*, s. 2).
[98] Lârendeli Hamdî, *Leylâ ile Mecnun,* 704. beyit (Belal Saber Mohamed Abdel-Maksoud, *age.*, s. II, 59).

şekil yönünden teşbih edilmektedir. Dinî unsur olarak Allah'a, [99] Kâbe'ye,[100] Hacerül-esved'e,[101] havz-ı Kevser'e,[102] benzetilmektedir.

3. Sonuç

Osmanlı şiirinde nokta etrafında çok zengin bir edebî kültür teşekkül etmiştir. Nokta, şiirde tasavvufî anlamıyla, bunun dışında sevgilinin ağzı, dudağı, beni ve başka maddi unsurlara benzetilerek kullanılmıştır. Şiirde *nokta-i vahdet, nokta-i bâ, nokta-i gayb* gibi çeşitli terkipler tasavvuf terimi olarak sıklıkla geçmiş; sevgilinin ağzı, dudağı ve beni şekil olarak noktaya benzetilmiştir. Beyitlerde noktanın kurşun, top, piyade, kum, sıfır, zar, sülün, karga, gonca, nilüfer gibi başka şeylerle de ilişkilendirilerek kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, nokta Arap harfli yazımda; çeşitli harf oyunlarında, noktalı ve noktasız harflerle tarih düşürülmesinde karşımıza çıkmaktadır. Osmanlılarda sadece noktasız harflerle yazılmış şiirleri ihtiva eden divanlar da tertip edilmiştir.

KAYNAKLAR

Abdel-Maksoud, Belal Saber Mohamed, *Leylâ İle Mecnun Mesnevîsinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatında Ele Alınış Biçimi ve Lârendeli Hamdî'nin Eseri,* 2 C., Basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

Akay, Hasan, *İslâmî Terimler Sözlüğü,* 2. bs. İşaret Yayınları, İstanbul 1995.

Akkaya, Hüseyin, *Nevres-i Kadim and His Turkish Divan,* 2 C., Harvard University, 1995-1996.

Akkuş, Metin, *Nef'î Divanı,* Akçağ Yayınları, Ankara 1993.

An, Ahmet, *Mevlevîlikte Bir Hanedan Kurucusu Sâkıb Dede ve Divanı,* Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

Ayan, Hüseyin, *Nesimî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanı'nın Tenkitli Metni,* 2 C., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

[99] İbrahim Bey (15. yüzyıl), *Mirac-name,* 29. beyit (Musa Duman, "İbrahim Beyin Mi'rac-namesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* XXVII, 1997, s. 146).

[100] Nabi, G. 100/2 (Ali Fuat Bilkan, *age.*, s. 534).

[101] Mirza-zade Salim, K. 8/37 (Adnan İnce, *age.*, s. 36).

[102] Şeybi, G. 62/5 (Mustafa İsen - Cemal Kurnaz, *age.*, s. 158).

Bayraktar, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Şemâili,* Seha Yayınları, İstanbul 1990.

Bilgin, Azmi, *Mîr Hamza Nigârî, Divan-ı Seyyid Nigârî,* Kule İletişim, İstanbul 2004.

Bilkan, Ali Fuat, *Nâbî Divanı,* 2 C., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

Çaldak, Süleyman, *Rûz-nameci-zade Şinasî Divanı, Metin, Dizin,* Alfa-Aktüel Yayınları, İstanbul 2004.

Çavuşoğlu, Mehmed - M. Ali Tanyeri, *Hayretî, Divan, Tenkitli Basım,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.

Çavuşoğlu, Mehmed - M. Ali Tanyeri, *Zatî Divanı, Gazeller Kısmı (III. Cilt),* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987.

Çetin, Nihad M(azlum), "Yâkut Musta'simî", *İslâm Ansiklopedisi,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986, IX, 352-357.

Deniz, Sebahat, *Tecellî ve Divanı,* Veli Yayınları, İstanbul 2005.

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (M harfine gelen eserin en son 29. cildi yayımlanmıştır; Ankara 2004).

Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

Doğan, Muhammet Nur, *Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk,* Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.

Duman, Musa, "İbrahim Beyin Mi'rac-namesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* XXVII, (1997), 169-238.

Eminoğlu, Mehmet, *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.

Erdem, Sargon, "Bâ", *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, C. 4, s. 355.

Ergin, Muharrem, *Kadı Burhaneddin Divanı,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980.

Erünsal, İsmail E., The Life and Works of Tâcî-zade Ca'fer Çelebi With A Critical Edition of His Divan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983.

Esir, Hasan Ali, *Lâmiî Çelebi, Ferhad ile Şirin, İnceleme, Metin, İndeks,* Basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.

Eşmeli, Muhammet Ali, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediyye Şerhi, II. Cilt,* Basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

Harmancı, M(ahmut) Esat, *Şinasî Divanı,* Basılmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 1999.

İA: İslâm Ansiklopedisi, (13 cilt), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1978-Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986.

İnce, Adnan, *Mirza-zade Mehmed Salim, Divan,* Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1994.

İpekten, Halûk, *Nâ'ilî-i Kadim Divanı, Edisyon Kritik,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1970.

İsen, Mustafa-Cemal Kurnaz, *Şeyhî Divanı,* Akçağ Yayınları, Ankara 1990.

Kalkışım, Muhsin, *Şeyh Gâlib Divanı,* Akçağ Yayınları, Ankara 1994.

Kalpaklı, Mehmet, *Revanî Divanı,* Basılmamış elektronik metin, http: //groups.yahoo.com/ group/metinbankasi/files, (02 Mayıs 2005).

Karaköse, Saadet, *Said Giray Divanı, Hayatı, Sanatı, Divan Metni,* Bilal Ofset, Denizli 2001.

Karavelioğlu, Murat Ali, *Onaltıncı Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem'î'nin Divan'ının Edisyon Kritiği ve İncelenmesi,* 2 C., Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

Kavruk, Hasan, *Şeyhülislâm Yahya Divanı, Tenkitli Metin,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Kaya, Bayram Ali, *The Divan of 'Azmî-zade Haletî,* 2 C., Harvard University, 2003.

Kazan, Şevkiye, *Hamîdî-zade Celîlî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Hüsrev ü Şirin Mesnevisi, İnceleme, Tenkitli Metin,* Basılmamış

yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 1997.

Kemikli, Bilal, *Oğlanlar Şeyhi İbrahim, Müfîd ü Muhtasar,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

Kılıç, Atabey, *Ahmed Neylî Divanı,* Basılmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyol Bilimler Enstitüsü, İzmir 1994.

Kırbıyık, Mehmet, *Kâtibzade Mustafa Sakıb, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni,* 2 C., Basılmamış doktora tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1999.

Köse, İlham, *Oğlan Şeyh İbrahim Efendi, Kitâb-ı Müfîd ü Muhtasar, Edisyon Kritik,* Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1997.

Kula, Ayşe, *Pervane Beg Nazire Mecmuası, 534a-557a, Transkriptli, Edisyon Kritikli Metin,* Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004.

Kurnaz, Cemal-Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Macit, Muhsin, *Nedim Divanı,* Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Mermer, Ahmet, *Mezakî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1 991.

Öztoprak, Nihat, Refî-i Âmidî, *Cân u Cânân, İnceleme, Hüsn ü Aşk İle Karşılaştırma, Metin,* Türk Gençlik Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

Öztürk, Mürsel-Derya Örs, *Mütercim Âsım Efendi (öl. 1819) Burhân-ı Katı',* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* 3 C., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* 13. bs., Kapı Yayınları, İstanbul 2004.

Tarlan, Ali Nihat, *Hayalî Bey Divanı,* Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1945.

Tarlan, Ali Nihat, *Necatî Beg Divanı,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

Tarlan, Ali Nihat, *Zatî Divanı, Edisyon Kritik ve Transkripsiyon, Gazeller Kısmı (I. ve II. Cilt)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1968-1987.

Taş, Hakan, *Vahyî Divanı ve İncelenmesi*, 2 C., Basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

Tağlık, Halil İbrahim, *Lâmekânî Şeyh Hüseyin Efendi, Hayatı ve Eserleri*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000.

Tuhum, Mertol-M. Ali Tanyeri, *Nev'î, Divan, Tenkitli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1995.

Yakar, Halil İbrahim, *Gelibolulu Sun'î Divanı ve Tahlili*, Basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.

Yakıt, İsmail, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992.

Yelten, Muhammet, *Nev'îzade Atayî, Sohbetü'l-ebkâr, İnceleme, Metin*, Basılmamış doçentlik takdim tezi, İstanbul 1991.

Zülfe, Ömer, *Nâşid (1749-1791), Divan*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998.